КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
КУЛЬТУРИ І МИСТЕЦТВ

БОРОДІНА ГАЛИНА ГРИГОРІВНА

УДК 02(477.7)"18/19"

МЕРЕЖА БІБЛІОТЕК ПІВДНЯ УКРАЇНИ: ФОРМУВАННЯ ТА ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ (XIX – ПОЧАТОК XX СТ.)

07.00.08 – книгознавство, бібліотекознавство, бібліографознавство

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук

Київ - 2003

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана у Київському національному університеті культури мистецтв, Міністерство культури і мистецтв України, м. Київ.

Науковий керівник: кандидат педагогічних наук, доцент
Одинока Лініна Павлівна,
Український науково-дослідний інститут архівної справи та документознавства.
Державний комітет архівів України, завідувач сектору науково-технічної інформації.

Офіційні опоненти: доктор історичних наук, професор
Слободяник Михайло Семенович,
Державна Академія керівних кадрів культури і мистецтв , професор кафедри інформаційних систем і технологій;

кандидат історичних наук
Симоненко Ігор Михайлович,
Центр пам'яткознавства НАН України та Українського товариства охорони пам'яток історії та культури, науковий співробітник.

Провідна установа: Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського НАН України, Інститут рукопису.

Захист відбудеться "23" травня 2003 р. о 14 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.807.01 при Київському національному університеті культури і мистецтв (01133, м. Київ, вул. Щорса, 36, ауд. 209).

З дисертацією можна ознайомитись у науковій бібліотеці Київського національного університету культури і мистецтв (01133, м. Київ, вул. Щорса, 36)

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Сучасний розвиток історичної науки в Україні дозволяє переосмислити вітчизняну історію. Активний інтерес до минулого окремих регіонів країни зумовив появу нового напряму історичної науки – регіоналістики. У зв'язку з цим особливої актуальності набуває вивчення культурних надбань регіонів, роботи культурно-освітніх осередків та діячів української культури, громадських і просвітницьких рухів, що сприяли українському соціокультурному розвитку.

Осмислення та об'єктивне відтворення регіональної історії бібліотечної справи як складової вітчизняної історії культури, виявлення її особливостей, зумовлених своєрідністю історичного шляху, вимагає вивчення на новій джерельній базі історії як окремих бібліотек, так і бібліотечної системи в цілому. Таке дослідження вимагає використання сучасних методів і нових підходів до оцінки історичних фактів. Зокрема, специфіка розвитку бібліотечної справи Півдня України потребує дослідження з позиції сучасного історичного знання, оскільки вона характеризується особливою багатоманітністю, що досі знаходилася поза увагою дослідників. Виникає необхідність в історико-бібліотекознавчих дослідженнях основних напрямів та аспектів формування мережі бібліотек Півдня України протягом XIX – початку XX ст., що є складовою історії бібліотечної справи певної територіальної одиниці та України в цілому.

Історичне дослідження тенденцій регіонального розвитку бібліотек Півдня України сприятиме вивченню самобутності історико-бібліотечного процесу, аналізу формування бібліотечної системи України.

Регіональний розгляд історії бібліотечної справи України дозволить виявити тенденції її розвитку із специфічними, властивими певній місцевості ознаками, дасть можливість підсумувати досвід, збагативши регіональну історіографію, а також прогнозувати розвиток бібліотечної справи в досліджуваному регіоні.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження здійснено у відповідності до загальної концепції наукової діяльності Київського національного університету культури і мистецтв, основних напрямів наукових розробок кафедри і є складовою її комплексної теми "Бібліотечна україністика", а також включена до плану наукової роботи Національної парламентської бібліотеки України, згідно з яким проводиться комплексне вивчення історії вітчизняних бібліотек.

Об'єкт дослідження — мережа бібліотек Півдня України XIX — початку XX ст.

Предмет — особливості формування та тенденції розвитку мережі бібліотек Півдня України XIX – початку XX ст.

Хронологічні межі дослідження охоплюють усе XIX ст., коли в ході заселення та освоєння Півдня України розпочалися формування та розвиток бібліотечної мережі регіону до початку XX ст. (1917 р.), після якого новий соціально-політичний устрій Півдня України обумовив кардинальні зміни у структурі мережі бібліотек. Вивчення цього періоду дозволяє простежити становлення та розвиток мережі бібліотек Півдня України, виявити їх тенденції, як загальні, так і специфічні, з'ясувати загальну динаміку, а також характерні риси, пов'язані з регіональними особливостями формування бібліотечної мережі.

Територіальні межі дослідження охоплюють причорноморський регіон Півдня України, а саме її степову зону: Миколаївську, Одеську та Херсонську області, що протягом досліджуваного періоду входили до складу Херсонської, Новоросійської, Таврійської та Південної частини Бессарабської губернії. Вони мали спільну історію заселення та освоєння, а також схожі рівень і характер соціально-економічного, політичного розвитку, що і визначало загальні тенденції культурно-освітнього розвитку. Отже, через історико-етнографічні ознаки ця територія Північного Причорномор'я розглядається як окремий регіон з характерними лише для нього етнокультурними процесами. Бібліотеки Криму, згідно з традиціями історичної науки, не охоплені дослідженням з огляду на його географічні та регіональні особливості, що вплинули на історичне, етнографічне, культурне становлення.

Методи дослідження. У дисертації застосовано сукупність методів історичного дослідження: історико-порівняльний, хронологічний, конкретно-історичний, історіографічний і джерелознавчий аналіз документів; аналітико-синтетичний метод обробки документів; типологічний метод.

Мета роботи полягає у виявленні основних напрямів формування та розвитку мережі бібліотек Півдня України XIX – початку XX ст. в контексті регіональних досліджень, а також в документальному та теоретичному обґрунтуванні тенденцій і специфіки їх діяльності.

Відповідно до поставленої мети визначені такі **завдання**:

- проаналізувати стан дослідженості обраної теми в історіографії, визначити рівень і повноту її джерельного забезпечення;
- простежити процес формування бібліотечної мережі регіону в межах суспільно-політичного та історико-культурного розвитку краю XIX – початку XX ст.;
- виявити основні види бібліотек на території Півдня України протягом XIX – початку XX ст.;
- здійснити аналіз формування книжкових фондів в бібліотеках Півдня України;
- дослідити культурно-освітню та суспільну роль книгозбірень;

· з'ясувати основні тенденції розвитку бібліотечної мережі регіону досліджувального періоду;

· сформулювати пропозиції щодо подальшого розвитку наукових студій бібліотечної мережі Півдня України в контексті регіональних історико-культурологічних досліджень.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що вперше введено в науковий обіг численні архівні документи, що сприятимуть подальшому дослідженню Півдня України. На основі залучених архівних джерел здійснено спробу виявити основні тенденції та напрями розвитку бібліотечної справи регіону України в територіально-адміністративних межах сучасних Миколаївської, Одеської та Херсонської областей протягом XIX – початку XX ст. Встановлено, що було сформовано мережу бібліотек таких типів: публічні (міські, губернські, громадські), народні (як різновид публічних бібліотек), спеціальні (навчальних закладів — вищих, середніх і галузевих), а також власні книжкові зібрання. Показано активність процесу формування мережі публічних бібліотек на Півдні України. Документально доведено, що ці процеси значною мірою впливали на формування мережі бібліотек у Російській імперії. Виявлено, що саме в цьому регіоні відбувалося становлення бібліотек морського та технічного профілю (спеціальних морських бібліотек): бібліотеки штурманського училища, бібліотеки при Гідрографічному депо, Севастопольської морської офіцерської бібліотеки; вищих навчальних закладів. У дослідженні вперше охарактеризовано внесок українських вчених, громадських і політичних діячів (М. Аркаса, Г. Ге, С. Русової, М. Пирогова, С. Сільванського, А. Скальковського), бібліотечних фахівців (М. Беккера, М. Попруженка, В. Шенфінкель), а також книговидавців (М. Клочкова, К. Тотті, В. Картамишева) у розвиток бібліотечної мережі регіону.

Практичне значення дисертації полягає в тому, що одержані результати можуть бути використані у подальшому вивченні мережі бібліотек України, а документальні матеріали - у викладанні навчальних курсів: "Історія бібліотечної справи", "Бібліотекознавство", "Книгознавство", "Бібліотечне краєзнавство" факультету документознавства та бібліотечно-інформаційних систем Миколаївського філіалу КНУКіМ. Методику дослідження мережі бібліотек Півдня України доцільно застосовувати при вивченні бібліотечних систем інших регіонів. Залучення одержаних даних до наукового обігу сприятиме подальшому вивченню історії української культури, складовою якої є й історія бібліотечної справи.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дисертації обговорювалися на засіданнях кафедри бібліотекознавства Київського національного університету культури і мистецтв (1995–2002 рр.), оголошувалися

на щорічних звітних конференціях професорсько-викладацького складу та аспірантів КНУКіМ, на науково-практичних конференціях та семінарах: "Розвиток іноетнічних культур в контексті української культури Півдня України" (Миколаїв, 1996 р.), "Бібліотечне краєзнавство у відновленні історичної пам'яті народу України" (Київ, 26–27 травня 1997 р.), "Архівна та бібліотечна справа в Україні доби визвольних змагань" (Київ, 28–29 жовтня 1997 р.), "Бібліотека. Інформація. Суспільство" (Київ, 20–22 жовтня 1998 р.), "Професійний бібліотечний рух: назустріч змінам бібліотечно-інформаційного середовища" (Київ, 22–23 березня 2001 р.), "Архіви — складова інформаційних ресурсів суспільства" (Київ, 17–18 жовтня 2001 р.), а також на Міжнародній науково-практичній конференції "Степан Сірополко — визначний український вчений, громадський, політичний і культурно-освітній діяч (1872–1959)" (Київ, 24–25 вересня 2002 р.).

Публікації. Основні теоретичні положення і висновки дисертаційного дослідження відображені в 11 публікаціях, з них 10 — одноосібних, 7 – у фахових виданнях, 4 – у збірниках наукових праць.

Структура дисертації підпорядкована логіці дослідження, його меті та основним завданням. Дисертаційне дослідження обсягом 182 сторінки складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел та літератури (455 найменувань), одного додатку.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі обґрунтовано актуальність теми, визначено об'єкт, предмет, хронологічні і територіальні межі дослідження, сформульовано мету та завдання, охарактеризовано методи, визначено наукову новизну, теоретичне і практичне значення дисертаційної роботи, вказано форми апробації результатів.

У першому розділі дисертації — *"Історіографія та джерельна база дослідження формування мережі бібліотек Півдня України XIX — початку XX ст."* — визначається рівень історіографічної розробки теми, окреслюється виявлена джерельна база дисертаційного дослідження.

Історіографію даної проблеми можна поділити на кілька груп: за часом появи джерел і за мірою висвітлення окремих регіональних проблем. Відзначається, що важлива роль належить працям, написаним безпосередньо працівниками бібліотек Півдня України, а також громадськими діячами, причетними до створення книгозбірень (М. Беккером, Г. Ге, А. Гавриїлем, М. Попруженком, А. Скальковським, В. Шенфінкель, В. Яковлєвим). Перші спроби аналізу та узагальнення фактичного матеріалу з історії бібліотек Півдня України були здійснені вже у XIX ст., у тому числі у виданнях другої половини XIX ст., присвячених ювілеям міст (Миколаєва, Одеси, Херсона) та публічних бібліотек.

Оцінюючи стан дослідження бібліотечної мережі Південної України в контексті історії України XIX – початку XX ст., слід відзначити, що найбільш репрезентативними є соціально-культурний та соціально-освітній аспекти наукових праць, використаних при дослідженні теми. У дореволюційній історіографії особливе місце посідають роботи відомих українських дослідників: Д. Багалія, М. Грушевського, Д. Дорошенка, Н. Полонської-Василенко, С. Єфремова, С. Русової та ін., в яких подано аналіз як культурно-національного руху в Україні взагалі, так і окремих його складових, в тому числі й просвітництва, видавничої та бібліотечної справи.

Для різнобічного дослідження обраної теми вагомими є матеріали з'їздів працівників позашкільної освіти, бібліотекарів, а також праці книгознавців і бібліотекознавців Д. Балики, К. Дерунова, К. Рубинського, С. Сірополка та ін., в яких узагальнюється досвід організації бібліотек, відображено умови створення і діяльності деяких книгозбірень і приватних "кабінетів для читання", склад фондів та контингент читачів. На особливу увагу заслуговують праці визначного українського бібліотекознавця С. Сірополка, який, крім теоретичних аспектів бібліотекознавства ("Короткий курс бібліотекознавства", 1924 р., "Народні бібліотеки", 1912 р.), оприлюднив значний обсяг фактичних матеріалів про відкриття та розвиток бібліотек: народних, громадських, шкільних тощо. Закономірності та загальні риси процесу зародження громадських бібліотек Російської імперії (в тому числі в українських містах Одесі, Харкові, Чернігові та ін.) розкрив К. Дерунов у своїй науковій роботі "Типичные черты в эволюции русской общественной библиотеки" (1919).

Окрему групу становлять роботи українських радянських дослідників. Значним внеском у розробку досліджуваної проблеми стали наукові праці 20–30 рр. XX ст. Так, у роботі відомого книгознавця С. Маслова "Друкарство в Україні в кінці XVI–XVIII ст." (1924 р.) розкрито історію розвитку українського книгодрукування, зокрема на Півдні України. Історію бібліотек як складової історико-культурного процесу простежив Д. Балика у праці "Бібліотека в минулому" (1925 р.). Низку праць В. Ігнатієнка присвячено розвитку українських періодичних видань, в тому числі південного регіону. Стаття Н. Полонської-Василенко "Перша бібліотека на Півдні України та її доля" (1930 р.) вперше наводить дані про бібліотеку князя Г. Потьомкіна.

Варто також назвати роботи І. Вугмана, Л. Когана, П. Зленка, що містять значний фактичний матеріал; певною мірою тематично близькими до досліджуваної проблеми є деякі роботи з питань освіти, книговидавничої справи та бібліографії (І. Анопова, І. Корнєйчика, І. Максіна, М. Машкової, М. Тимошика).

Цінним матеріалом для дисертаційного дослідження є фундаментальні праці з історії заселення краю, його економічного та культурного стану в

кінці XVIII – на початку XX ст. Це, зокрема, роботи А. Афанасьєва-Чужбинського, Д. Багалія, К. Дружиніної, В. Кабузан, О. Шмідта.

Окремі питання розглядуваної теми піднімалися у роботах про суспільно-політичні рухи в Україні – В. Борисенка, А. Катренка, С. Піналова та у нарисах про розвиток освіти на Україні.

Історію бібліотек південного краю вивчають сучасні фахівці обласних універсальних бібліотек Миколаєва, Одеси, Херсона. Їхні роботи мають переважно краєзнавчий характер і стосуються діяльності окремих бібліотек. Зокрема це стосується праць з історії Одеської публічної бібліотеки (В. Загоруйко "Гордость города-героя", 1955, С. Свиридова "На благо города", 1993), Херсонської обласної бібліотеки ("Джерело знань", 1979; 1992).

Питання національно-культурного відродження України, в тому числі її бібліотечної справи, зокрема, південного регіону, в 90-х роках XX ст. стали предметом обговорення на всеукраїнських та регіональних наукових конференціях. Проте доповіді і повідомлення мали здебільшого інформативний характер, тому їх можна вважати лише прелюдією до цієї важливої актуальної проблеми.

Оскільки історія бібліотечної справи є складовою історії нашої держави, то вивчення даної теми спиралося і на такі фундаментальні видання, як "Історія міст і сіл Української РСР" у 26 томах, (Миколаївська область, Одеська область, Херсонська область), а також на "Енциклопедію українознавства". Ці видання мають ґрунтовну фактологічну базу щодо розвитку мережі бібліотек України, в тому числі і досліджуваного регіону – Півдня України.

Новий етап у вивченні історико-бібліотекознавчих проблем розпочався з проголошенням державної незалежності України. Він характеризується залученням до наукового обігу широкого кола історичних джерел, доланням догматичних штампів у висвітленні історичного процесу. Показовими у цьому плані є праці книгознавців, бібліотекознавців та бібліографознавців – Л. Дубровіної та О. Онищенка – "Історія національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського" (1998), Т. Ківшар "Український книжковий рух як історичне явище" (1996), М. Слободяника "Наукова бібліотека: еволюція структури і функції" (1995), які стали важливим теоретичним підґрунтям для розробки обраної теми.

В рамках досліджуваної теми становлять інтерес історико-бібліотекознавчі студії Н. Ашаренкової, В. Ільганаєвої, Л. Каліберди, Т. Новальської, Л. Одинокої, А. Чачко; історіографічні та джерелознавчі публікації С. Заремби, І. Симоненка, збірники наукових праць Національної парламентської бібліотеки України "Історія бібліотечної справи" (Вип. 1-3, 1996-1999). Книгознавчі, документознавчі та краєзнавчі аспекти даної теми знайшли відображення у

працях Г. Ковальчук, С. Кулешова, Н. Кушнаренко, М. Сенченка. Важливими для розкриття проблеми дисертаційного дослідження слугували загальнотеоретичні праці В. Сарбея, М. Поповича, О. Коновця.

Наприкінці 90-х років здійснено ряд дисертаційних досліджень: А. Волинець (А. Радзівіло), Л. Бандилко, С. Зворського, М. Зніщенка, В. Мозгової, в яких об'єктом спеціального вивчення стали проблеми становлення і розвитку бібліотек різних типів, розглядалися умови виникнення бібліотек-ліцеїв, дитячих бібліотек, приватних книгозбірень при книжкових магазинах, а також діяльність народних бібліотек, облаштованих громадськими установами і товариствами.

У науковому доробку російських бібліотекознавців і книгознавців (А. Абрамова, І. Бендерського, А. Ванєєва, М. Дворкіної, М. Карташова, А. Костіна) розглянуто створення публічних бібліотек у повітових містах Росії XIX ст., здійснено спробу типологічного аналізу структури бібліотечної мережі.

Важливою складовою історіографічної бази дисертації є роботи істориків діаспори. Найпомітнішими визначились ґрунтовні дослідження української культури, здійснені ще у 20–30 рр. XX ст. за редакцією Д. Антоновича, І. Крип'якевича та І. Огієнка. Вони дають цінні знання про розвиток української культури, вітчизняної освіти, книгодрукування, бібліотечної та музейної справи від найдавніших до новітніх часів. У 80-х рр. розробку загальних питань розвитку української культури продовжив М. Семчишин.

У 90-х роках в Україні перевидаються нариси української історії відомих дослідників з діаспори – Д. Дорошенка, Н. Полонської-Василенко, О. Субтельного, І. Лисяка-Рудницького.

Отже, очевидно, що в масиві наявної літератури, практично, відсутні комплексні роботи з досліджуваної теми. Однак докладні дослідження окремих аспектів культурно-національного руху, в тому числі книгознавчих, бібліотекознавчих та бібліографознавчих, заклали основу для аналізу означеного предмета.

Джерельна база дослідження визначена з урахуванням обраної дисертаційної теми. Її склали різноманітні за характером і змістом опубліковані та неопубліковані документи центральних та регіональних архівів, фондосховищ бібліотек України, зокрема Центрального Державного історичного архіву м. Києва, Державного архіву Миколаївської області (далі ДАМО), Державного архіву Одеської області (ДАОО), Державного архіву Херсонської області (ДАХО), Державного архіву Автономної Республіки Крим (ДААРК), Інституту рукописів Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського. Фонди цих архівів містять багатий і різноманітний матеріал: статути бібліотек, внутрішню документацію (протоколи засідань дирекції та загальних зборів,

звіти тощо). Питання культурного піднесення краю в Російській імперії XIX – початку XX ст. знаходилися під опікою численних урядових закладів, тому серед фондозасновників, що нас цікавлять, варто відзначити Канцелярію Таврійського губернатора (ДААРК, ф. 26), Канцелярію Миколаївського градоначальника (ДАМО, ф. 229), Управління Новоросійського генерал-губернатора (ДАОО, ф. 1), Канцелярію Одеського градоначальника (ДАОО, ф. 2). Вони дають вичерпні відомості про відкриття народних бібліотек-читалень; наводять щорічні списки губернських публічних бібліотек (ДААРК, ф. 26, оп. 3, спр. 668); списки книг, газет і журналів для бібліотек.

Важливими були архівні документи ДАОО (ф. 45 – Новоросійський університет), які зберегли відомості про діяльність бібліотеки Новоросійського університету: інструкції і правила, щомісячні звіти, акти ревізій, листування про поповнення бібліотеки книгами тощо. Не менш важливими є і ф. 91 – Одеська повітова земська управа, що наводить точні факти про шкільні бібліотеки та бібліотеки-читальні; ф. 273 – про діяльність бібліотеки Слов'янського благодійного товариства.

Докладну інформацію про роботу Миколаївського комітету народних читань взято з архівних документів ДАМО (ф. 207), що дало можливість виділити і простежити інтенсивність народних читань, їх тематику, штат лекційної групи тощо.

Додаткові відомості про дослідження бібліотеки кн. Г. Потьомкіна залучено зі спадщини Н. Д. Полонської-Василенко (Інститут рукопису НБУВ, ф. 42).

Більшість зазначених архівних матеріалів введено в науковий обіг вперше, що сприяло більш повному висвітленню даної теми і допомогло проаналізувати діяльність бібліотек у контексті соціально-культурних перетворень Півдня України XIX – початку XX ст.

У ході дослідження широко використовувалися друковані звіти та каталоги книгозбірень Одеси, Миколаєва, Херсона. Друковані каталоги бібліотек сприяли вивченню фондів книгозбірень у типо-видовому, мовному, хронологічному аспектах. Важливими для дослідження стали зокрема каталоги Херсонської громадської бібліотеки, укладені В. Шенфінкель, які характеризуються точністю та об'єктивністю, повнотою відображення фондів.

Значну частину історичних джерел становлять довідкові та статистико-економічні збірники документів, що присвячувалися ювілейним датам Херсона, Одеси, Миколаєва. У них зібрані матеріали з фінансово-господарської діяльності книгозбірень і т.п. Довідкові видання — "Адрес-календарь и справочная книжка г. Николаева (Херсонской губернии)", "Адрес-календарь Одесского градоначальства", "Памятная книжка

Херсонской губернии" — містять важливі дані про стан бібліотечного обслуговування, контингент читачів, бібліотечних працівників, вказують адресу книгозбірень.

Цінну інформацію для нашого дослідження дає особисте листування: "Переписка с дирекцией Николаевской общественной библиотеки об избрании разных лиц в члены дирекции", "Переписка с попечителями Одесского учебного округа о разрешении в 1902–1903 году чтений публичных лекций в г. Николаеве в пользу общественной библиотеки. Список лиц, изъявивших желание читать лекции" (ДАМО, ф. 229); "Письма М. Г. Попруженка графу М. М. Толстому из заграничных поездок с вопросами об Одесской библиотеке" (ДАОО, ф. 159). У цих документах порушено питання про покращання роботи книгозбірень шляхом проведення масових заходів та залучення до співпраці діячів українського культурно-національного руху.

У дисертації широко використовуються матеріали періодичної преси XIX — початку XX ст. Це загальноросійські часописи, губернські і повітові газети південного регіону України. Зміни в бібліотечній сфері знайшли своє відображення у періодичних виданнях "Херсонские губернские ведомости" (1838-1917 рр.), "Одесский вестник (1852-1868 рр.), "Одесский листок", "Новороссийский телеграф", "Юг", "Родной край" (1906-1911 рр.) та ін. Немало уваги приділено на їх сторінках проблемі доброчинності на користь книгозбірень.

Важливою складовою джерельної бази є спогади видатних українських громадських і культурних діячів, працівників бібліотек: А. Безредки, Б. Лавренєва, А. Пошви, С. Сільванського та ін. Деякі з них зберігаються у відділах рукописів державних бібліотек. Незважаючи на їх суб'єктивізм, часті фактологічні хиби, ці джерела мають значну цінність, бо містять нові відомості, дають змогу відчути дух свого часу.

У роботі використовувалися також наукові довідники, бібліографічні покажчики та статистичні матеріали, які суттєво поглибили джерельну базу.

Зважаючи на сказане, можна констатувати, що значний історіографічний доробок і джерельна база є підставою вважати дисертаційну тему документально забезпеченою. Порівняння залучених джерел та критичне ставлення до них дозволило всебічно дослідити проблему, вирішити поставлені в роботі завдання.

У підрозділі — *"Історичні передумови виникнення бібліотек Півдня України"* — розкрито соціально-політичні, економічні та культурні процеси, що впливали на розвиток книговидавничої, бібліотечної, музейної справи на Півдні України. Приєднання Північного Причорномор'я до Російської імперії мало велике значення для економічного розвитку краю. На узбережжі почали зароджуватися нові міста: Херсон (1778), Миколаїв (1789), Одеса (1794).

Головна причина створення міст — формування опорної бази Чорноморського флоту.

Строкатість етнографічного складу населення, економічні та торговельні інтереси краю позначилися на розвитку культури й освіти. Зокрема, становлення книговидавничої справи в регіоні пов'язане з відкриттям 1798 р. у м. Миколаєві друкарні при адміралтействі Чорноморського флоту.

Дослідження історії бібліотечної справи Півдня України кінця XVIII — початку XX ст. переконує, що на розвиток цієї сфери культури позитивно впливали демократичні настрої в суспільстві. Загалом, бібліотечна справа краю розвивалася невіддільно від економіки й культури, від загального бібліотечного руху України, підвалини якого закладені на початку XIX ст.

У другому розділі — *"Розвиток мережі публічних бібліотек Півдня України"* — досліджується організація та становлення книгозбірень цього регіону: створення "кабінетів для читання", "бібліотек для читання", приватних, громадських, народних (відкритих за сприяння земств та інших відомств).

У підрозділі 2.1 — *"Міські публічні бібліотеки"* — доведено, що на початку XIX ст. цей тип бібліотек творився на основі приватних публічних та міських публічних бібліотек. Основним джерелом задоволення читацького попиту були комерційні бібліотеки – "кабінети для читання", "бібліотеки для читання". Наголошено, що перші бібліотечні заклади подібного типу виникли в Одесі. Здійснено детальний аналіз діяльності першої книгозбірні – "бібліотеки для читання" М. Клочкова та каталогу книгозбірні, датованого 1830 роком — "Роспись книгам, ландкартам, планам, эстампам, портретам и нотам в книжном магазине и библиотеке чтения Н. Клочкова". Видання "Роспись..." відповідає рівню кращих книготорговельних каталогів такого зразка і містить близько 1000 бібліографічних описів книг та періодичних видань за два перших десятиліття XIX ст. з різних галузей знань.

Проаналізовано діяльність одеських комерційних бібліотек В. Картамишева, К. Тотті, В. Сотникова та їх каталоги. У цьому ж підрозділі увагу приділено зростанню кількості приватних бібліотек Херсона та Миколаєва у другій половині XIX ст. Більшість із них мали багато переваг перед громадськими: належне фінансове становище, власне приміщення, добре укомплектовані фонди художньої, наукової, довідкової літератури, наявність періодики (значної кількості журналів, альманахів), сталий контингент читачів.

Таким чином, приватні бібліотеки при книжкових магазинах відігравали певну культурно-освітню роль і частково виконували функції публічної бібліотеки, задовольняючи попит читачів.

Проаналізовано діяльність першої в Україні губернської публічної бібліотеки в Одесі, заснованої 1829 року. В дисертації зазначається, що з

відкриттям Одеської публічної бібліотеки була започаткована традиція відкриття публічних бібліотек у повітових і губернських містах. Подібні заклади відкрились у Сімферополі (1839 р.), Керчі (1840 р.), Катеринославі (1842 р.).

Водночас аналіз роботи Одеської публічної бібліотеки у першій половині XIX ст. дає підстави констатувати, що через брак коштів, відсутність власного приміщення, непрофесіоналізм працівників та недостатність книжкового фонду її робота не була зразковою. Лише у другій половині XIX ст. за ініціативи громадськості, що виражала прагнення суспільства до культурного, духовного розвитку, Одеська публічна бібліотека набула статусу справді культурно-освітнього закладу.

У підрозділі 2.2 — *"Громадські публічні бібліотеки"* — згідно з документальними джерелами, в описуваний період за ініціативи і підтримки громадських діячів, членів товариств та органів самоврядування в краї стали відкриватися громадські публічні бібліотеки: спочатку в Херсоні, а з часом — у Миколаєві. Фонди бібліотек комплектувалися з урахуванням самодержавного законодавства, однак у діяльності книгозбірень започатковано багато прогресивних методів: організація філій бібліотек у робітничих районах Херсона, Миколаєва, Одеси; влаштування літературних вечорів, лекцій, читань, цікавих зустрічей. Висвітлюється діяльність громадських публічних бібліотек Одеси, Херсона, Миколаєва із складання і видання каталогів своїх фондів. Виявлено особливості фонду залежно від регіону, складу читачів, рівня освіти, наявності навчальних закладів.

У дисертації акцентовано увагу на тому, що громадські бібліотеки краю значну увагу приділяли краєзнавчій літературі, це підвищувало їх авторитет як просвітницьких закладів.

У підрозділі 2.3 — *"Організація народних бібліотек"* — докладно розглянуто діяльність земств, зокрема їх участь в організації бібліотек-читалень, народних бібліотек.

Народні бібліотеки діяли згідно з "Правилами про народні бібліотеки" від 15 травня 1890 р. і комплектувалися за каталогами Міністерства народної освіти, в яких бракувало української літератури. Звіти народних бібліотек свідчать, що лише після 1905 р. у їх фондах знаходилась незначна кількість літератури українською мовою, що користувалась попитом. Народні бібліотеки, відкриті земствами, незважаючи на бідні фонди, брак коштів, постійні утиски з боку уряду, відіграли значну роль у поширенні знань серед селян і робітників.

У висновках до другого розділу наголошується, що робота публічних комерційних бібліотек сприяла залученню читачів різних верств населення до книги та читання, підвищувала рівень освіти населення.

Третій розділ роботи — *"Формування мережі спеціальних бібліотек"* — складається з підрозділів, у яких послідовно розглянуто особливості поширення у XIX ст. бібліотек при навчальних закладах та професійних установах.

Перші навчальні бібліотеки створені у Миколаєві – бібліотека при штурманському училищі, при Гідрографічному депо. На той час вони були найбільшими зібраннями літератури з морської справи не лише в Україні, а і в Російській імперії. У фондах цих бібліотек переважала література навчального характеру: лоції, атласи, книги з математики, креслення. Здебільшого це були видання Миколаївської друкарні, що почала діяти 1798 року.

У першій половині XIX ст. провідне місце серед бібліотек навчальних закладів посідала "Основна бібліотека" Рішельєвського ліцею в Одесі, заснована одночасно з ліцеєм 1817 року. Бібліотека поповнювалася за рахунок добровільних пожертвувань прогресивних діячів Одеси – А. Рішельє, М. Воронцова та ін. Завдяки їм бібліотека мала повноцінні добірки давньогрецької, французької, латинської літератури.

Велику роль у справі соціально-культурного розвитку краю відіграв і Новоросійський університет (м. Одеса), відкритий у травні 1865 року. Наприкінці XIX ст. бібліотека університету стала однією з найбагатших бібліотек такого типу на Півдні України. Вона мала впорядковані книжкові фонди, значні унікальні видання та розгалужену систему каталогів.

У розділі також зосереджено увагу на виявленні умов створення спеціальних бібліотек, що належали різним товариствам, громадським та науковим установам. Спеціальні бібліотеки є нечисленними в регіоні, проте значними за характером своєї діяльності. Серед найбільших книгозбірень даного типу — Севастопольська морська офіцерська бібліотека у Миколаєві, що вважалася кращою бібліотекою Європи. Її діяльність – результат плідної роботи передових людей Чорноморського флоту, які піклувалися про формування фонду, видання друкованих каталогів, удосконалення структури книгозбірні. Факти з історії Севастопольської бібліотеки свідчать, що вона відіграла значну роль у формуванні мережі бібліотек Південної України, ефективно сприяючи просвіті, заснуванню подібних установ в інших морських портах Росії, а її статут був зразком для інших бібліотек.

У четвертому розділі — *"Соціально-культурна значимість книгозбірень громадських організацій, товариств, особистих книжкових зібрань"* — досліджено процес становлення та розвитку безкоштовних народних бібліотек, заснованих різними громадськими установами та організаціями, товариствами: "Товариством піклування про народну тверезість", "Просвітою" тощо. В ньому зазначено, що друга половина XIX ст. на Півдні

України характеризується новими економічними та суспільно-політичними умовами, які склалися в Україні в епоху промислового капіталізму. Для забезпечення фінансування народної освіти та культури у 1864 році уряд провів земську реформу, внаслідок чого були створені земства як органи місцевої адміністрації. Значну увагу громадські установи і земства приділяли культурно-освітній роботі: відкриттю шкіл, бібліотек-читалень та поповненню їх літературою.

З 1896 р. на Півдні України почали створюватися комітети народної тверезості. Завдяки їх діяльності відкривалися чайні, в яких працювали народні бібліотеки-читальні, влаштовувались народні читання та розваги, що сприяло підвищенню культурно-освітнього рівня населення.

Проаналізовано основні напрями діяльності Одеського та Миколаївського товариств "Просвіта". Члени цього товариства багато уваги приділяли позашкільній роботі та бібліотечній справі: відкривали бібліотеки-читальні при самій організації у Миколаєві, Одесі та у сільських філіях. З метою популяризації української мови і книжки діячі "Просвіти" друкували кращі надбання української літератури, видавали та перекладали часописи й альманахи українською мовою, здійснювали продаж та книгообмін, організовували театральні вистави, сімейні вечори для дітей і дорослих тощо.

Товариством "Просвіта" зроблено вагомий внесок у справу підвищення культурно-освітнього рівня міського і сільського населення, в розвиток культури Півдня України.

У підрозділі 4.2 — *"Нелегальні бібліотеки"* — доведено, що ці бібліотеки відкрили важливу сторінку в історії бібліотечної справи Півдня України. Їх заснуванню сприяв визвольний рух в Росії 70–80-х рр. XIX ст. В діяльності книгозбірень сформовано демократичні, прогресивні традиції бібліотечного обслуговування, успадковані і вдосконалені вітчизняною бібліотечною практикою.

У підрозділі 4.3 — *"Церковні бібліотеки. Бібліотеки духовних закладів"* — показано, що ці книгозбірні стали необхідним елементом соціальної структури Півдня України. Поширення мережі бібліотек даного типу почалося з середини 60-х років XIX ст. Вони комплектувались християнською і художньою літературою, в них відбувалися бесіди і публічні читання.

У підрозділі 4.4 — *"Особисті книжкові зібрання"* — досліджено значення приватних бібліотек, як частини загальнонаціонального книжкового фонду і джерела поповнення державних бібліотек рідкісними і цінними виданнями. В історії бібліотечної справи Півдня України важливе місце належить приватним бібліотекам князя Г. Потьомкіна-Таврійського, М. Аркаса та багатьох інших.

У **висновках** узагальнено результати дослідження, викладено основні його положення.

1. Проблеми формування мережі бібліотек Півдня України протягом XIX – початку XX століття досліджувалися фрагментарно, тільки в окремих їх напрямах та аспектах. Встановлено, що наявні архівні та опубліковані джерела дали можливість повною мірою здійснити аналіз формування бібліотечної мережі Півдня України у XIX – початку XX ст., достатні для розв'язання сформованих у досліджені завдань. На основі історико-культурного, джерельного (насамперед архівного), історіографічного матеріалу створено цілісну картину розвитку мережі бібліотек Півдня України протягом XIX – початку XX ст. Проведено реконструкцію історичного процесу формування бібліотечної мережі, виявлено провідні його напрями і тенденції.

Вперше визначено типо-видові особливості бібліотечної мережі Південної України, її зв'язок із загальним станом бібліотечної справи України зазначеного періоду. Зібраний та узагальнений у дослідженні фактичний матеріал сприятиме суттєвому розширенню інформаційного простору в історичній науці, зокрема, в регіоналістиці.

2. Процес формування бібліотечної мережі Півдня України був складним, суперечливим і нерівномірним, залежав від політичних, соціально-економічних та історико-культурних чинників. Створити бібліотечну мережу у повному обсязі не вдалося ні державним, ні громадським організаціям та установам, ні органам місцевого самоврядування.

3. Виявлено, що на Півдні України, в територіально-адміністративних межах сучасних Миколаївської, Одеської та Херсонської областей, протягом XIX — початку XX століття сформована мережа таких бібліотек: *публічні* ("кабінети для читання" при книжкових магазинах, губернські міські); *народні* (як різновид публічних бібліотек) – земські, громадських організацій, товариств та ін.; *спеціальні* – галузеві, навчальних закладів (середніх шкіл, гімназій, ліцеїв, вищих навчальних закладів, в тому числі університетів).

4. Результати історико-бібліотечного аналізу формування бібліотечної мережі свідчать, що для досліджуваного історичного періоду характерні такі напрями її становлення та розвитку:

• у першій половині XIX ст. виникають бібліотеки – "кабінети для читання", які можна вважати прообразом публічних бібліотек. Основу їх книжкового фонду становила художня література та періодичні видання. Однак значні членські внески за користування "кабінетами для читання" обмежували доступність до їх фондів. Починаючи з другої половини XIX ст., спостерігаються демократичні зміни в діяльності приватних бібліотек: було зменшено членські внески та введено систему пільг, що сприяло залученню

до бібліотек широкого кола читачів;

• після утворення Одеської губернської публічної бібліотеки (1829 р.) з ініціативи прогресивної інтелігенції та підтримки представників місцевої влади на Півдні України активізувався процес формування нового виду публічних бібліотек. Для управління бібліотекою створювалися особливі попечительські комітети з "первенствующих чинов и лиц дворянского сословия", призначалися надійні бібліотекарі. Головним джерелом комплектування цієї книгозбірні були доброчинні внески городян, а також пожертвування установ, товариств, редакцій газет і журналів;

• відкриття губернської публічної бібліотеки в Одесі стимулювало процес формування мережі губернських і повітових публічних бібліотек в Російській імперії;

• виявлено, що в цьому регіоні протягом першої половини XIX ст. розпочинається формування мережі спеціальних бібліотек, галузевих — морського та технічного профілю (бібліотека при Гідрографічному депо у Миколаєві, бібліотека штурманського училища, Севастопольська морська офіцерська бібліотека та інші), при семінаріях, ліцеях (в тому числі Рішельєвського ліцею, згодом — Новоросійського університету тощо);

• у другій половині XIX ст. у зв'язку з посиленням значення губернських міст як центрів культурного, освітнього життя, видавничої справи започатковано громадські публічні бібліотеки у містах - Херсоні (1872), Миколаєві (1881). Створювалися вони з ініціативи прогресивних громадських діячів, товариств, організацій. Основну частину фондів, як і в більшості публічних бібліотек, становила художня література та періодичні видання. Бібліотеки видавали свої каталоги. Головним читацьким контингентом була інтелігенція, студентська та учнівська молодь;

• особливу групу публічних бібліотек складали загальнодоступні народні бібліотеки. Визначальною типологічною ознакою для поділу народних бібліотек на певні групи було те, хто їх заснував, хто був ініціатором відкриття та функціонування бібліотеки.

У дисертації документально встановлено таку типологічну структуру народних бібліотек на Півдні України:

а) бібліотеки, відкриті офіційними установами і організаціями (комітетами попечительства про народну тверезість, духовними відомствами, державними підприємствами, здебільшого оборонного значення);

б) бібліотеки, відкриті органами місцевого самоврядування (громадсько-адміністративними установами різного рівня, що не отримували коштів від держави, - земствами, міськими думами, сільськими общинами);

в) бібліотеки, відкриті громадськими організаціями добровільного характеру, без владних повноважень (просвітницькими організаціями, в тому

числі товариством "Просвіта", товариством тверезості, церковними братствами, профспілковими організаціями тощо);

г) бібліотеки, започатковані приватними особами та за рахунок доброчинних пожертв.

Визначені чотири основні групи книгозбірень мали значне поширення в багатьох містах, робітничих селищах і селах. Однак вони здебільшого не володіли власними приміщеннями, через нестачу коштів та утиски влади постійно мали проблеми з книгопостачанням: фонди цих бібліотек не вирізнялися різноманітністю, поповнювалися, як правило, так званою літературою "для народу".

5. Проведений в дисертації аналіз напрямів комплектування та змісту книжкових фондів книгозбірень Півдня України засвідчив, що воно визначалося практичними потребами освітнього та культурного життя, характеризувалося жанровою і тематичною різноманітністю . Специфіка комплектування бібліотек Півдня України виявилася у його орієнтації на різні мовні та національні групи багатонаціонального населення регіону. Проте обмеженість фінансування на утримання бібліотек, проблеми з джерелами книгопостачання негативно позначилися на реалізації бібліотеками своїх культурно-освітніх функцій. Розгляд державного законодавства щодо публічних, зокрема народних бібліотек, виявив, що воно обмежувало діяльність бібліотек, чинило перешкоди, і навіть призводило до їх закриття.

6. В результаті дослідження виявлено внесок українських вчених, громадських і політичних діячів (М. Аркаса, Г. Ге, М. Пирогова, С. Русової, С. Сільванського, А. Скальковського), бібліотечних фахівців (М. Беккера, М. Попруженка, В. Шенфінкель), а також книговидавців (М. Клочкова, К. Тотті, В. Картамишева) та видатних осіб іноземного походження, які проживали на Півдні України (А. Рішельє, Д. Рішельє, О. Дерибаса) у розвиток бібліотек регіону.

7. Дослідженням встановлено, що протягом XIX – початку XX століття формування мережі бібліотек Півдня України відбувалося з урахуванням історико-етнографічних особливостей розвитку регіону, його заселення та освоєння, культурно-освітніх потреб та традицій, що врешті й визначило провідні регіональні тенденції її розвитку:

• економічний розвиток та засвоєння земель степового Північного Причорномор'я - прикордонного регіону Російської держави, викликали появу суднобудування, військово-морського флоту, розширення торговельних відносин та ін., що і зумовило створення бібліотек навчальних закладів морського та технічного профілю (бібліотеки штурманського училища, бібліотеки при Гідрографічному депо) та спеціальної (морської) бібліотеки (Севастопольської морської офіцерської бібліотеки);

• провідною силою у створенні книгозбірень були громадські організації та установи, органи місцевого самоврядування, товариства тощо. Аналіз процесу формування бібліотечної мережі на Півдні України XIX — початку XX століття підтвердив, що основна кількість бібліотек, в тому числі нового типу, була створена зусиллями громадської ініціативи за дієвої участі самого народу;

• прогресивна місцева громадськість виступала ініціатором і безпосереднім учасником починань в бібліотечній галузі, одним з результатів чого стало послаблення обмежувальних заходів законодавства царського уряду щодо відкриття бібліотек, поповнення їх фондів, зокрема, літературою українською мовою;

• дослідження свідчить, що благодійна діяльність приватних осіб, меценатства відіграла першорядну роль у відкритті бібліотек різного виду; за рахунок меценатів виділялися кошти на придбання літератури, утримання бібліотек, будівництво або оренду приміщень для книгозбірень.

8. На основі історичного досвіду XIX — початку XX століття доведено, що бібліотеки є стратегічним інтелектуальним ресурсом розвитку суспільства; їх можна розглядати як культуротворчий, просвітницький, інформаційний центр, що забезпечує належні умови для освіти, навчання, сприяє розвиткові культури, збереженню надбань нації та людства.

Набутий досвід формування бібліотечної мережі на Півдні України протягом XIX — початку XX століття є багатим джерелом знань про те, як конкретні практичні запити регіонів (освіта, культура, економіка тощо) сприяли знаходженню відповідних (адекватних) форм і засобів інформаційного забезпечення споживачів.

9. Результати дослідження не вичерпують усіх аспектів окреслених проблем. Подальшого вивчення потребують історико-книгознавчі, бібліотекознавчі, бібліографічні напрями діяльності окремих публічних, спеціальних, вузівських бібліотек Півдня України, проведення просопографічних досліджень стосовно історичних діячів, причетних до формування мережі бібліотек Півдня України.

Основні положення дисертації представлені у таких наукових публікаціях:

1. Бородіна Г. Г. Джерельна база досліджень історії бібліотек та архівів Півдня України XIX ст. // Архівознавство. Археографія. Джерелознавство: Міжвідомч. зб. наук. праць / Редкол.: Р. Я. Пиріг та ін. — К., 2002. — Вип. 5.: Архіви — складова інформаційних ресурсів суспільства. — С. 271–276.

2. Бородіна Г. Г. Бібліотеки-читальні та народні читання в історико-культурному контексті Півдня України (кінець XIX — початок XX) // Бібліотечна планета. — 2001. — № 1. — С. 33–34.

3. Бородіна Г. Г. Зародження бібліотечної справи Херсонщини (кінець XVIII — початок XX ст.) // Бібліотечна планета. — 2000. — № 2. — С.20–23.

4. Бородіна Г.Г. Приватні бібліотеки та приватні зібрання Півдня України (XIX ст.) // Архівознавство. Археографія. Джерелознавство: Міжвідомч. наук. зб. / Редкол.: Р. Я. Пиріг та ін. — К., 2000. — С. 252–261.

5. Бородіна Г. Г. З історії спеціальних бібліотек Миколаєва (XIX ст.) // Вісник Книжкової Палати. — 2000. — № 3. — С. 29–32.

6. Бородіна Г. Г. Організація народних бібліотек на Півдні України у другій половині XIX — на початку XX ст. // Вісник Державної академії керівних кадрів культури і мистецтв. — 2000. — № 4. — С. 92–98.

7. Бородіна Г. Г. Становлення та розвиток бібліотечної справи Миколаївщини наприкінці X1X — на початку XX ст. // Вісник Книжкової палати. — 2000. — № 6. — С. 27–32.

8. Бородіна Г. Г. Науково-практичний доробок В. К. Шенфінкель // Архівна та бібліотечна справа в Україні доби визвольних змагань (1917–1920 рр.): Зб. наук. праць. — К., 1998. — С. 255–261. — (У співавторстві з Л. П. Одинокою)

9. Бородіна Г. Г. Джерельна база дослідження історії бібліотек Півдня України // Бібліотечне краєзнавство у відновленні історичної пам'яті народу України: Респ. наук.-практ. конф., Київ, 26–27 травня 1997 р. — К., 1998. — С. 25–27.

10. Бородіна Г. Г. Приватні бібліотеки Півдня України другої половини XIX століття // Бібліотека. Інформація. Суспільство: Зб. наук. праць. — К., 1998. — С. 88–94.

11. Бородіна Г. Г. З історії розвитку бібліотек Херсонщини (XVIII–XIX ст.) // Розвиток іноетнічних культур у контексті української культури Півдня України: Матер. наук.-практ. конф. — Ч. 2. — Миколаїв, 1996. — С. 25–26.

Анотація

Бородіна Г. Г. Мережа бібліотек Півдня України: формування та тенденції розвитку (XIX — початок XX століття). — Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.08 — книгознавство, бібліотекознавство, бібліографознавство. Київський національний університет культури і мистецтв. — Київ, 2003.

Дисертація присвячена історії створення та функціонування бібліотек на Півдні України в кінці XIX — на початку XX ст., як складової історії бібліотечної справи України. Автором досліджена і відтворена цілісна картина становлення та розвитку книгозбірень краю, виявлено їх основні типи і специфічні особливості, проаналізовано загальний зміст книжкових

фондів, джерела комплектування і фінансування, основний контингент читачів, їх потреби і форми обслуговування. Особливу увагу приділено пріоритетним напрямам діяльності бібліотечних закладів та ролі громадських діячів-просвітителів, земств, товариств грамотності у процесі підвищення культурно-освітнього значення бібліотек. Виявлено й охарактеризовано значний масив краєзнавчих видань, що на сьогодні є цінним джерелом інформації як про історію Півдня України, так і України в цілому.

Ключові слова: Південна Україна, мережа бібліотек, публічні бібліотеки, народні бібліотеки, спеціальні бібліотеки, приватні бібліотеки, пожертвування.

Аннотация

Бородина Г. Г. Сеть библиотек Юга Украины: формирование и тенденции развития (XIX — начало XX вв.). — Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.08 — книговедение, библиотековедение, библиографоведение. Киевский национальный университет культуры и искусств Украины. — Киев, 2003.

Диссертация посвящена вопросам истории создания и функционирования сети библиотек на Юге Украины XIX — начала XX в. как составной части истории библиотечного дела Украины.

Автором исследована и воссоздана целостная картина становления и развития библиотек края, выявлены их основные типы и специфические особенности, проанализировано общее содержание книжных фондов, источников комплектования и финансирования, основной контингент читателей, их интересы, формы обслуживания.

Особое внимание уделено приоритетным направлениям деятельности библиотечных учреждений и роли общественных деятелей-просветителей, земств, обществ грамотности в процессе уселения культурно-образовательного значения библиотек.

Выявлен и охарактеризован значительный массив краеведческих изданий, который сегодня является ценным источником данных не только об истории Юга Украины, но и Украины в целом.

Показано, что в конце XVIII — начале XX вв. на развитие библиотечного дела положительно повлияли демократические настроения в обществе. В целом библиотечное дело края развивалось в тесном контакте с экономикой и культурой, с общим библиотечным движением Украины, фундамент которого был заложен в начале XIX в.

В диссертации проанализирована деятельность первой в Украине Губернской публичной библиотеки, основанной в 1829 г. С открытием Одесской публичной библиотеки подобные учреждения появились в Симферополе (1839),

Керчи (1840), Екатеринославе (1842). Во второй половине XIX в. по инициативе общественности открылись публичные библиотеки в Херсоне и Николаеве (подраздел 2.2 "Общественные библиотеки"). Ими был внедрен ряд прогрессивных методов: организация филиалов библиотеки в рабочих районах, проведение вечеров, лекций, чтений, интересных встреч.

Собранный и обобщенный в исследовании материал способствует существенному расширению информационного пространства в исторической науке, в частности, в регионалистике.

На основе историко-культурного, архивного и историографического материала воссоздана целостная картина библиотек Юга Украины, открытых в крае на протяжении исследуемого периода; впервые предложена типо-видовая структура библиотечной сети Юга Украины, определена её связь с общим состоянием библиотечного дела Украины данного исторического периода.

Определено, что на Юге Украины, в территориально-административных рамках современных Николаевской, Одесской, Херсонской областей, на протяжении XIX — нач. XX века сформировалась сеть библиотек таких типов: публичные ("кабинеты для чтения" при книжных магазинах, городские, губернские, общественные и народные), специальные (учебных заведений – высших и средних школ, отраслевые) и библиотеки общественных организаций: обществ, земств и т. д.

На широком документальном материале установлен вклад украинских ученых, общественных и политических деятелей (Н. Аркаса, Г. Ге, С. Русовой, Н. Пирогова, С. Сильванского), библиотечных специалистов (М. Беккера, М. Попруженко, В. Шенфинкель), а также книгоиздателей (Н. Клочкова, К. Тотти, В. Картамышева) и лиц иностранного происхождения, которые проживали в крае (А. Ришелье, Д. Ришелье, А. Дерибаса и других) в развитие библиотек региона.

Результаты исследования внедрены в учебный процесс факультета документоведения и библиотечно-информационных систем Николаевского филиала Киевского национального университета культуры и искусств, что способствует реализации задач национального воспитания, повышения профессионального и культурного уровня студентов.

Ключевые слова: Южная Украина, сеть библиотек, публичные библиотеки, народные библиотеки, специальные библиотеки, частные библиотеки, пожертвования.

Annotation

Borodina G. G. The South Ukraine librarian network history: creation and tendencies of development. (XIXth through the beginning of the XXth century). — Manuscript.

Dissertation on competing a candidate's degree of historical science, by speciality 0.7.00.08 — Book Science, Library Science, Bibliography Science. Kyiv National University of Culture and Arts. — Kyiv, 2003.

The dissertation is devoted to the history of origin and functioning of libraries in the south of Ukraine from XIXth to the beginning of the XXth century which makes a part of the Ukrainian librarian work history.

The author has investigated and depicted integrally the foundation and development of libraries in the country, revealed their main types and specific peculiarities, analysed main context books funds, sources of acquisition and financing, basic readers staff, its needs and service forms.

The focus was concentrated on main tendencies in the librarian work; on the role of public figures-enlightners, zemstva and literary society in the process of libraries cultural and educational importance augmentation.

The great massive of native publications has been characterized and found. It is a valuable informational source about south of Ukraine and whole Ukraine as well.

Key words: the South of Ukraine, librarian network, public libraries, people libraries, special libraries, private libraries, donations.

Підписано до друку 18.04.2003 р. Формат 60x84 $^1/_{16}$
Друк офсетний. Умов. др. арк. 1,0. Тираж 100 прим. Зам. №77

Друкарня Державна академія керівних кадрів культури і мистецтв
01015, м. Київ, вул. Січневого повстання, 21.